УДК 94 (497.2) “1887”

Березовська Т.В., Миколаївський державний аграрний університет

Березовська Тетяна Всеволодівна (1958 р.н.). У 1983 р. закінчила історичний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Миколаївського державного аграрного університету. Тема наукового дослідження: *“Відображення зовнішньополітичної проблематики Росії 1878-1887 рр. на сторінках столичної преси”.*

Відображення Болгарської кризи 1887 р. на сторінках петербурзької преси

У статті розкриті проблеми відображення політичної кризи в Болгарії в 1887 р. на сторінках консервативної і ліберальної преси С.-Петербурга. Показана роль періодичних видань у формуванні громадської думки.

The article deals with the problem of reflection of political crisis in Bulgaria of 1887 in St. Petersburg's conservative and liberal press. The role of periodicals in forming public opinion is highlighted.

Преса завжди відігравала і відіграє величезну роль у житті цивілізованого суспільства. Це і джерело інформації, і засіб формування громадської думки, і політична зброя. Саме тому при вивченні будь-якого аспекту соціально-економічної і політичної історії, в тому числі і історії міжнародних відносин, важливо знати і враховувати силу цієї зброї.

Є всі підстави розглядати громадську думку, що формується пресою, як відносно самостійну політичну силу або фактор, що впливає в тій чи іншій мірі на розвиток внутрішньої і зовнішньої політики держави. Оскільки в Росії в 80-ті роки XIXст. був відсутній парламент, життєво важливі проблеми держави розглядалися переважно на сторінках газет.

В умовах жорсткої цензури російська преса почувалася більш розкутою в обговоренні питань зовнішньої політики, ніж в проблематиці внутрішньополітичній. Дуже влучно цю тезу підтверджує вислів брошури про російську пресу, що вийшла в Берлині наприкінці 70-х років XIX ст. Зокрема, в ній говорилось, що “російській пресі заборонено усе, що цікавить російське суспільство, включаючи викриття міністрів та інших вищих сановників. Чи може викликати подив те, що за таких умов російська преса більше займається іноземними справами, ніж вітчизняними? Візьміть будь-яку російську газету – і ви знайдете в ній нарікання на князя Бісмарка, докори маркізу Солсбері, а відносно російських міністрів тільки телеграми про їх поїздки по Росії” [1].

Таким чином, питання зовнішньої політики Російської імперії були тим політичним простором, в якому столична преса різних напрямків

почувала вільнішою і мала можливість з усім заповзяттям відстоювати позицію тих кіл, рупором яких вони виступали. Важливо наголосити, що в 80-х рр. XIX ст. у столичній пресі домінувала ідея з особливої духовної місії Росії у світі, причому "російська духовність" протиставлялася "сатанинській механістичній" Європі. У складному спектрі проблем, де тісно перепліталися економічні, політичні та ідеологічні інтереси, де часто емоції мали більшу вагу, ніж циркуляри міністерства іноземних справ, досить складно створити струнку класифікацію столичних видань. Разом з тим полярні напрямки простежити можна, зокрема, консервативний та ліберальний.

Отже, у даній розвідці робиться спроба дослідити проблему висвітлення на сторінках петербурзьких неполітичних видань: консервативної газети "Новое время" і ліберальної газети "Еженедельное обозрение" політичної кризи у Болгарії 1887 р., а також з'ясувати, як російська громадська думка ставилася до зазначеної проблеми та під впливом яких факторів вона формувалась. Крім того, газетний матеріал дозволяє простежити, до яких форм подання інформації вдавалося те чи інше видання, якими засобами прагнуло донести до читача власну позицію.

Хоча дана тема спеціально не досліджувалась у вітчизняній історіографії, окремі її аспекти знайшли висвітлення в окремих працях. Перш за все, це література, що присвячена історії російської преси, зокрема газетам "Новое время" та "Еженедельное обозрение". Першим в цьому ряду стоять дореволюційні ювілейні видання, присвячені певній газеті. Легко простежується генетичний зв'язок між цими виданнями та друкованими органами, які вони пропагували. Виступаючи апологетами тієї чи іншої газети, зазначені видання однобоко характеризують її напрямок. Разом з тим надають інформацію щодо складу її редакційної колегії, видавців та авторів [2].

На рубежі XIX-XX ст. з'явилася низка книг, які ставили своєю метою дослідити проблеми взаємовідносин преси та громадської думки. І хоча ця література була позбавлена ґрунтовних висновків і мала описовий характер, вона відображає загальну картину урядової політики щодо сприяння розвитку преси, а також дає змогу простежити зв'язок того чи іншого редактора з певним економічними та політичними групами [3].

Першими систематизованими виданнями, що містить широкий матеріал для вивчення історії російської періодичної преси, стали праці М.М.Лісовського [4].

Радянська історіографія звернулась до історії російської дожовтневої преси лише наприкінці 50-х років XX ст. Саме тоді з'явилось ґрунтовне наукове видання "Русская периодическая печать" [5]. В анотаціях була подана характеристика читацького призначення газети чи журналу, їх напрямок, зміст, програма і структура, наводилися відомості про редакторів і журналістів. Цей довідник не втратив свого наукового значення до наших днів.

Предметом спеціальних досліджень радянських істориків, як правило, виступала демократична преса, проте окремі сюжети з історії ліберальної та консервативної журналістики знаходили часткове висвітлення [6].

Механізму взаємодії самодержавства та громадської думки і преси Росії кінця 70-х – початку 80-х років XIX ст. були присвячені роботи В.Г.Чернухи [7]. Дослідниця підкреслювала, що ці відносини були суперечливими, вони полягали в тому, що, з одного боку, уряд ставився до преси як до виразниці громадської думки, з іншого – розглядав пресу як засіб формування громадської думки.

Економічне підґрунтя різних напрямків преси розкрито в роботі В.Я.Лаверичева [8]. Дослідник доводив прямий зв'язок між провідними столичними виданнями, що виступали за розрив відносин з Німеччиною в 80-х роках XIX ст., та російськими протекціоністськими буржуазними промисловими колами, а також загострює увагу на аналізі газет, що виражали інтереси представників середнього бізнесу, пов'язаного з торгівельними посередницькими операціями. Саме вони виступали в ролі опозиції щодо оцінюваної протекціоністської політики Олександра III і вели полемічні дискусії з московськими промисловими виданнями.

Тема взаємодії різних економічних і політичних течій з питань вироблення зовнішньополітичного курсу Росії в останній чверті XIX ст. знайшла відображення у дослідженнях останніх років. Заслуговує на увагу книга В.М.Хевроліної, присвячена взаємодії політики і влади [9]. Дослідниця розкрила не лише важливі моменти боротьби великого промислового капіталу за вироблення Росією власного політичного курсу, орієнтованого на розрив відносин з Німеччиною, встановлення гегемонії на Балканському півострові та союзних відносин з Францією, але

й показала роль у цих процесах преси та громадської думки.

Отже, преса останньої чверті XIX ст. є одним із вагомих джерел з питань зовнішньої політики та формування громадської думки щодо зовнішньополітичного курсу держави. Метою даної статті є спроба дати відповідь на питання, в який же бік схилялася російська громадська думка з приводу російсько-болгарських відносин періоду політичної кризи 1887 р.

Внаслідок російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові виникла нова держава – Болгарія. На бажання "царя-визволителя" Олександра II князем Болгарії 27 серпня 1879 р. було обрано Олександра Баттенберга. Визволивши Болгарію, Росія намагалася тримати її під своєю опікою, перетворити з політичної точки зору в свого васала, а з економічної – у свою колонію. Безперечною слухняністю болгари повинні були розраховуватися за кров, пролиту російськими солдатами. У Петербурзі сподівалися, що домогтися покори болгар буде легко: напіввварвари не здібні керувати власною долею. Проте між цими варварами виявилося багато освічених людей. Свідченням тому стали Установчі збори в Тирново, де чекали побачити незграбних селюків, а в дійсності дві третини депутатів розмовляли французькою, а половина – французькою і німецькою мовами. Вони прагнули відігравати активну роль у житті визволеної батьківщини і не бажали бути лише знаряддям чужоземного впливу [10].

Олександр III ненавидів Баттенберга за самостійну політику та опір, який Болгарія чинила русифікації. Цар відкликав з болгарської армії російських офіцерів і повідомив, що нічого не зробить для Болгарії, доки там князюватиме Олександр. Вся Європа дивувалася поведінці російського уряду. Ще влітку 1878 р. Росія ледь не готова була воювати з Англією та Австрією лише тому, що Берлінський конгрес урізав кордони Болгарії. А в 1885 р., коли Болгарія відновила порушену справедливість, царська дипломатія поставилася до цього з непримиримою ворожнечею. Розширення Болгарії на південь, в бік Константинополя, уявлялося Олександру III і його оточенню втратою усякої змоги для Росії у майбутньому оволодіти Константинополем.

У 1886 р. Сербія скористалася дезорганізованістю болгарської армії і напала на Болгарію, але зазнала поразки, і лише втручання Австрії врятувало Сербію від певного розгрому. Здавалося б, що перемога нічого не дала Болгарії. Насправді ж великі держави і Туреччина визнали об'єднання Болгарії та Східної Румелії, а О.Баттенберга – правителем Болгарії та Румелії. Цього не визнавала лише Росія. Великий імперський монстр не міг примиритися з думкою, що він втрачає вплив на Балканах. Росія організувала заколот болгарських офіцерів, що здобули освіту в Росії. Вони позбавили влади Баттенберга.

У цей час на політичну арену Болгарії виступила нова ліберальна партія, очолювана Стамбуловим – головою Установчих зборів, котрі засідали тоді в Тирново. Його найближчий родич командував армією Румелії. Своїми енергійними діями Стамбулов домігся повернення Баттенберга, але той на вимогу Олександра III зрікся престолу. Влада перейшла до Стамбулова, який став регентом. З цього часу почалася його диктатура, що тривала вісім років і сприяла звеличенню Болгарії. Головною метою Стамбулова було досягнення повної незалежності країни як від російського впливу, так і від турецького. Він висунув гасло: "Болгарія для болгар".

Росія вороже сприйняла незалежну політику Болгарії. Майже вся преса Москви і Петербурга розгорнула кампанію проти болгарського уряду. Звернемо увагу на дві петербурзькі газети – "Новое время" та "Еженедельное обозрение". Ці популярні видання того часу відбивали настрої та уподобання (іноді вимоги) представників російських підприємницьких кіл.

Газету "Новое время" видавав О.Суворін, журналіст і підприємець водночас. Він реорганізував своє видання на зразкове капіталістичне підприємство і мав з нього неабиякі прибутки. На початку 1887 р., коли громадська думка Росії захлиналася від обурення щодо диктатури Стамбулова, газета з викликом писала: "Зіткнення між Росією та її суперниками на Балканському півострові призведе до таких змін в Європі, що буде потрібно принаймні десятиріччя для того, щоб знов усе могло прийти до порядку, котрий забезпечив би міцність європейського миру. Якщо в Болгарії переможе Росія, то Австро-Угорщина отримає удар, з яким не справиться ніколи. Коли Росія зазнає поразки, то вона не заспокоїться, доки не візьме реваншу" 11]. У наступних числах газета звинувачувала німецького канцлера Бісмарка в тому, що він підтримав Австро-Угорщину " в її суперечках з Росією на Балканах" [12].

Відразу впадає в очі, що російська газета навіть не припускала думки, що болгарський

народ не бажає коритися Росії. "Новое время", як майже вся російська преса, звинувачувала у болгарських справах кого завгодно: і Бісмарка, і Австрію, тільки не саму Росію та її брутальне втручання у внутрішні справи суверенної держави.

Трохи інший погляд на балканську політику Росії висловлювала петербурзька газета "Еженедельное обозрение", котру видавав Д.Греве. Публікації у ній відбивали інтереси середніх підприємницьких верств населення. На початку 1887 р. газета писала: "Ми визволили Грецію, Румунію, Сербію, ми пролили ріки крові за Болгарію, а визволені народи один за одним відвертаються від своїх визволителів. Росії нема потреби піклуватися й упадати навколо слов'ян. Росія повинна покладатися лише на себе і працювати тільки для себе. Єдине слов'янство існує лише в уяві, насправді була й залишається споконвічна слов'янська ворожнеча. Спільна небезпека може пригорнути слов'ян до Росії, але тимчасово, поки ця небезпека триває" [13]. Цілком слушна думка. Але вже в наступних числах, коли в Європі напружується політичне становище в зв'язку з військовою тривогою січня 1887 р., газета, повертаючись у загальні лави російської преси, починає доводити необхідність втручання у болгарські справи, пише про неприємності, які начебто робить Бісмарк Росії у Болгарії [14].

А в Болгарії Стамбулов придушив кілька русофільських повстань, відправив до Європи спеціальну місію, котра б захищала при європейських дворах болгарську справу і водночас підшукувала претендента на болгарський престол. У Відні місія зустріла принца Фердинанда Кобурзького, по матері він був онуком Луї-Філіпа. Двадцятишестирічному принцові дуже кортіло грати якусь політичну роль. Водночас султан, незважаючи на підбурювання Росії, відмовився від збройного втручання у справи Болгарії і запропонував європейським державам обрати кандидата на болгарський престол. Стамбулов зі свого боку прискорив хід подій, і 7 липня 1887 р. Національні збори одностайно обрали принца Фердинанда болгарським правителем.

"Новое время" відгукнулося на ці події кількома статтями. "Коли софійські регенти, – писала газета, – "воцарінням" Фердинанда Кобурзького бажають зробити нову неприємність Росії, то вони дуже помиляються. Нічого неприємного в цьому епізоді немає, а, навпаки, відвертий виклик створить передумову для енергійного втручання у болгарські події" [15]. Далі газета висловлювалася ще конкретніше: "Принц Кобурзький не має права грати в Болгарії жодної ролі до того часу, поки не буде обраний в князі з дозволу Росії" [16]. І знов відповідальність за події в Болгарії перекладалися на плечі князя Бісмарка. Його звинувачували в інтригах проти Росії [17]. Суворинська газета навіть погрожувала: "Порта і західні держави повинні домогтися вигнання принца з Болгарії, в іншому випадку Берлінський трактат буде оголошено таким, що втратив силу, і будуть вжиті заходи для відновлення Сан-Стефанської угоди" [17].

Уряд і цензура Росії дозволяли пресі і войовничі виступи, і критику на адресу зарубіжних урядових осіб, лише б тільки ця критика не торкалася російського уряду. "Новое время" надрукувало велику статтю, де на зло Берліну йшлося про мобілізацію французького армійського корпусу і між іншим підкреслювалося: "Коли Берлін не допоможе нам в Болгарії реально, то його удавана "підтримка" – спритно зіграна політична комедія, яка має на меті заважати нам визволитися від зобов'язань Берлінського трактату" [18]. Думку про Бісмарка як причину поразки Росії у Болгарії поділяло і "Еженедельное обозрение". Газета з обуренням писала про події у Болгарії і доходила висновку: "Головний винуватець навали принца Кобурзького – князь Бісмарк" [19].

Тон газетних статей липня-серпня 1887 р. загалом був войовничим. У Петербурзі помилково вважали, що Англія вороже настроєна проти князя Фердинанда, але насправді Англія, Австрія та Італія були зацікавлені в зміцненні на Балканах держави, ворожої Росії. У вересні 1887 р. про підтримку Болгарії цими країнами стало відомо в Петербурзі. Відчуваючи, куди вітер дме, О.Суворін згорнув антиболгарську кампанію і обмежився лише заявою: "Швидкого розв'язання болгарської проблеми чекати нема чого". І вже до кінця року жодних погроз не друкувалося. Лише двічі газета писала, що Росії краще "стояти осторонь болгарських справ".

Газета "Еженедельное обозрение" у вересні теж знизила тон, але не припинила пошуків ворогів Росії. "Князю Бісмарку давно хочеться втягнути Росію у Болгарське болото, щоб тим розв'язати руки на Заході. Болгарську комаху Росія завжди встигне роздавити, небезпечніше, несвоєчасно погнавшись за набридливим пискуном, потрапити в пастку берлінського змія-

спокусника" [20]. Визнання принца Кобурзького правителем Болгарії газета вважала "образливим для Росії". Наприкінці року, коли становище принца змінилося, "Еженедельное обозрение", роблячи хорошу міну при поганій грі, писала: "Принц Фердинанд і так недовго протримається, до того ж, ця дрібна пташка не має важливого значення для Росії. Болгарія від нас нікуди не подінеться" [21].

Ця теза відбиває громадську думку Росії того періоду. Майже вся російська преса одностайно виступила проти незалежної політики Болгарії, хоча було кілька видань, які наголошували на необхідності займатися внутрішніми російськими справами, а не лізти у зовнішні авантюри. Але паростки здорового глузду тонули в потоці шовінізму і невігластва.

Постає питання: чому підцензурній пресі дозволялося ганьбити як канцлера Німеччини, з якою Росія була пов'язана політичними та економічними угодами, так і дружню, щойно визволену з-під турецького ярма Болгарію? По-перше, Олександр III ненавидів князів Бісмарка і Фердинанда, а російська преса запопадливо підтримувала настрої царя. По-друге, російський уряд був зацікавлений у тому, щоб відповідальність за дипломатичні невдачі перекладалася б на плечі кого завгодно, аби не на нього. І по-третє, російська преса не була обмежена в обговоренні питань зовнішньої політики, тільки б вона не торкалася наболілих внутрішніх питань.

Неполітичні видання "Новое время" та "Еженедельное обозрение" попали в загальне коло газет, котрі засуджували спроби болгарського народу йти шляхом самостійного розвитку. Громадська думка Росії не сприймала самостійності будь-якого народу, хоч трохи залежного від Росії. Дивує той факт, що журналісти навіть не спробували вивчити думку самого болгарського народу щодо власної долі. У поразках Росії звинувачували кого завгодно, тільки не саму Росію з її фельдфебельськими методами нав'язування своєї політики. Петербурзькі газети "Новое время" і "Еженедельное обозрение", основною темою яких була промисловість і торгівля, надавали шпальта для обговорення суто політичних болгарських питань. З одного боку, це була кон'юнктура, а з другого, – відображення російської ментальності загалом.

У тогочасних газетних публікаціях виявилися агресивний характер російської зовнішньої політики, погано прикриті загарбницькі тенденції і неспроможність сприймати волю іншого народу.

Література

1. Аноним. Свобода печати в России // Самодержавие и печать. – СПб.: Тип. А.Суворина, 1906. – С. 25.
2. Глинский Б.Б. Суворин А.С. – СПб.: Тип. А.Суворина, 1912. – 110 с.; Краткий очерк издательской деятельности А.С.Суворина и принадлежащей ему типографии "Нового времени". – СПб.: Тип. А.Суворина, 1900. – 158 с.
3. Арсеньев К.К. Законодательство о печати. – СПб.: Общественная польза, 1903. – 380 с.; Богучарский В.Н. Из прошлого руского общества. – СПб.: Общественная польза, 1904. – 295 с.; Розенберг В., Якушин В. Русская печать и цензура в прошлом и настоящем. – М.: Изд. Сабатниковых, 1905. – 251 с.; Саламон Л. Всеобщая история прессы. – СПб.: Б.и., 1909. – 265 с.; Цертелев Д.Н. Печать и общественное мнение. – СПБ.: Тип. А.Суворина, 1905. – 68 с.
4. Лисовский Н.М. Русская периодическая печать. 1703-1894. – Вып. 2. – СПб.: Б.и., 1901. – 997 с.; Его же. Библиография русской периодической печати. 1703-1900 гг. (Материалы для истории русской журналистики). – СПб.: Б.и., 1915. – 1067 с.
5. Русская периодическая печать. 1702-1894: Справочник / Под ред. А.Г.Дементьева. – М.: Госполитиздат, 1959. – 824 с.
6. Балуев Б.П. Политическая реакция 80-х годов XIX века и русская журналистика. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 175 с.; Березина В.Г., Дмитряев А.Г., Есин Б.И., Западов А.В. История русской журналистики. – М.: Высшая школа, 1966. – 495 с.; Есин Б.И. Путешествие в прошлое (газетный мир XIX века). – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 159 с.
7. Чернуха В.Г. Самодержавие и печать // История СССР. – 1986. – № 11. – С. 52-66.
8. Лаверычев В.Я. Русские капиталисты и периодическая печать второй половины XIX века // История СССР. – 1972. – № 1. – С. 27-39.
9. Хевролина В.М. Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878-1894. – М.: Норма-Инфра, 2000. – 309 с.
10. Виноградов К.Б. Мировая политика 60-80-х годов XIX века. События и люди. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. – С.71.
11. Новое время. – 1887. – 6 січня.
12. Там само. – 31 січня.
13. Еженедельное обозрение. – 1887. – 4 січня.
14. Там само. – 15 березня.
15. Новое время. – 1887. – 21 травня.
16. Там само. – 22 липня.
17. Там само. – 18 серпня.
18. Там само. – 13 серпня.
19. Еженедельное обозрение. – 1887. – 18 серпня.
20. Там само. – 13 вересня.
21. Там само. – 1 листопада.

Надійшла до редколегії 26.04.2004 р.